

Zapożyczenia z terminologii Kościoła rzymskokatolickiego w leksyce polskiego prawosławia. Latynizmy

Borrowings from the terminology of the Roman Catholic Church in the lexis of Polish Orthodoxy. Latinisms

Słowa kluczowe: terminologia prawosławna, zapożyczenia leksykalne, latynizmy, język polski, prawosławie, leksyka religijna

Key words: Orthodox terminology, lexical borrowings, latinisms, Polish language, Orthodoxy, religious lexis

Streszczenie

Polska terminologia prawosławna to zbiór leksemów odzwierciedlających krzyżowanie się językowych wpływów chrześcijaństwa bizantyjsko-ruskiego i łacińskiego. Celem niniejszego artykułu jest prezentacja latynizmów, takich jak „celibat”, „komunia”, „ordynariusz” funkcjonujących w języku religijnym polskiego prawosławia oraz wskazanie przyczyn a także problemów związanych z ich zapożyczaniem. Leksemy poddane analizie wyekscerpowano ze „Słownika polskiej terminologii prawosławnej” pod red. W. Przyczyny, K. Czarneckiej i M. Ławreszuka. W większości są to terminy zaadaptowane z nomenklatury Kościoła rzymskokatolickiego.

Abstract

Polish Orthodox terminology is a set of lexemes reflecting the intersection of the linguistic influences of Byzantine-Ruthenian and Latin Christianity.

¹ Dr Anna Rygorowicz-Kuźma, Katedra Językoznawstwa Sławistycznego, Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku.

The aim of this article is to present the terms of Latin provenance, such as “celibate”, “komunia”, “ordynariusz”, functioning in the religious language of the Polish Orthodox Church and to indicate the reasons and problems associated with their borrowing. The analysed lexemes were extracted from the “Słownika polskiej terminologii prawosławnej [Dictionary of Polish Orthodox Terminology]” edited by W. Przyczyna, K. Czarnecka and M. Ławreszuk. Most of these terms are adapted from the nomenclature of the Roman Catholic Church.

Kościół prawosławny to obecnie druga pod względem liczebności wspólnota religijna w Polsce. Początki istnienia wschodnich tradycji chrześcijaństwa na ziemiach polskich sięgają okresu cyrylo-metodiańskiego, jednak znacznie trwalsze ślady w formowaniu prawosławia na tych terytoriach pozostawiła późniejsza ekspansja polityczna Polski na Wschód. Przez wiele wieków katolicy i prawosławni jako społeczeństwa autochtoniczne współtworzyły i kształtowały kulturę i duchowość chrześcijańską państwa polskiego. Ta koegzystencja, choć nie zawsze zgodna i pokojowa, zaowocowała nie tylko w obszarze obrzędowości religijnej, m.in. kulcie ikon maryjnych (zob. np. Mironowicz 2017, 329), ale też na wielu innych płaszczyznach, na przykład w architekturze i sztuce² czy nazewnictwie geograficznym i antroponimii (zob. np. Breza 2003, 613-619; Makarski 2014, 86-87, 89-92; Walczak 2018, 558). Niektóre elementy chrześcijaństwa rzymskokatolickiego przeniknęły do tradycji polskiego prawosławia i zakorzeniły się w niej jako swojego rodzaju ewenement, czego przykładem jest wielkopostne nabożeństwo pasji czy zwrot grzecznościowy *Sława Iisusu Chrystu* – wschodniosłowiańskie tłumaczenie polskiej frazy „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”, będącej kalką łacińskiego *Laudetur Iesus Christus*.

Współczesny Kościół prawosławny w Polsce jest samodzielny już od stu lat, gdyż uzyskał autokefalię w 1924 roku. Na jego odrębny

² Przykłady takich wzajemnych wpływów są bardzo liczne, to m.in. polichromie bizantyjsko-ruskie zachowane w kaplicy św. Krzyża w katedrze krakowskiej, kościołach w Lublinie, Wiślicy i Sandomierzu (Mironowicz 2003, 205), czy prawosławna gotycka cerkiew obronna w Supraślu (Uścińowicz 2024, 72).

charakter składają się również własne tradycje liturgiczne (zob. np. Ławreszuk 2015, 121-126), obrzędowe i językowe. Językiem liturgicznym PAKP³ – zgodnie z tradycją prawosławnych Słowian – jest język cerkiewnosłowiański, ale w nabożeństwach wykorzystywane są także języki współczesne, którymi posługują się prawosławni wierni. Obok języka polskiego, zajmującego coraz bardziej znaczące miejsce, używane są lokalnie języki mniejszości narodowych i etnicznych, takie jak białoruski, ukraiński, łemkowski, grecki, rosyjski. Językowa specyfika prawosławia polskiego wynika zarówno z faktów historycznych, geopolitycznych, jak i kulturowych. Położenie geograficzne, zmiany granic państwa polskiego, przesiedlenia różnych grup etnicznych, współczesne migracje, polonizacja społeczności prawosławnej, bliższe i dalsze kontakty z chrześcijańskim światem – wszystkie te czynniki wpłynęły na rozwój i wciąż kształtują język religijny polskiego prawosławia, w tym terminologię teologiczną i eklezjalną.

Celem niniejszych refleksji jest ogólna charakterystyka niezbyt licznej, ale wyróżniającej się na tle słowiańsko-bizantyjskiej nomenklatury prawosławia, grupy leksemów przejętych z terminologii Kościoła rzymskokatolickiego, a także wskazanie przyczyn ich zapożyczania. Analiza zostanie ograniczona do łacińskich pożyczek leksykalnych, czyli wyrazów, których forma graficzno-fonetyczna wskazuje na proveniencję łacińską. Jako materiał leksykalny do badań posłużą terminy wyekscerpowane ze „Słownika polskiej terminologii prawosławnej”, dotychczas najpełniejszego źródła leksykograficznego skupiającego współczesną terminologię prawosławia w języku polskim. Jego autorzy podkreślają, iż zapożyczenia z łaciny, które rejestruje słownik, „w zdecydowanej większości pochodzą z polskiej terminologii rzymskokatolickiej” (Makal, Misijuk 2021, 141).

W terminologii polskiego prawosławia można wyróżnić dwie grupy jednostek leksykalnych związanych z językiem łacińskim. Jedna

³ Skrót oficjalnej nazwy Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

z nich to leksemy przejęte w formie zaadaptowanych do języka polskiego pożyczek łacińskich o greckim źródłosłowie. Większość z tych wyrazów stanowią terminy ogólnochrześcijańskie, które przeniknęły na ziemię polską w związku z chrystianizacją i kształtowaniem się na tych terenach tradycji chrześcijaństwa zachodniego. Łacina jako język sacrum była używana w liturgii Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce aż do połowy XX wieku⁴, wpłynęła więc fundamentalnie zarówno na rozwój, jak i obecny stan polskiego słownictwa religijnego. Nie dziwi też fakt, iż terminy greckie dotyczące duchowości chrześcijańskiej również trafiały na te ziemie przede wszystkim poprzez medium łacińskie. Na takie pośrednictwo w przyswajaniu w języku polskim terminów greckich wskazują liczni badacze języka polskiego (zob. np. Moszyński 2006, 350; Walczak 2012, 528; Bańko 2016, 28-29). Należy w tym miejscu dodać, iż najstarsze pożyczki łacińskie przejmowane były do polszczyzny w dużej mierze poprzez medium czeskie i niemieckie, gdyż w wiekach średnich jej bezpośredni kontakt z łaciną był jeszcze minimalny (Wojan 2010, 84). Taką drogę z greki przebyły np. wyrazy „anioł” (staropolskie formy *anjoł*, *anjeł* < stczes. *anděl*/*anjel* < łac. *angelus* < gr. ἄγγελος), „biskup” (< stczes. *biskup* < st.-w.-niem. *bischof* < łac. *episcopus* < gr. ἐπίσκοπος) czy „mnich” (< stczes. *mnich* < st.-w.-niem. *muni*h < dial. łac. *monicus*, z łac. *monachus* < gr. μοναχός)⁵. Innymi dawnymi greko-latynizmami, przyswojonymi w dobie staro- lub średniopolskiej⁶ są na przykład leksemy „ambona” (łac. *ambonis*, wł. *ambone*⁷,

⁴ Po Soborze Watykańskim II została zastąpiona językiem polskim (Bańko i in. 2016, 29).

⁵ Drogi zapożyczania tych wyrazów przytoczone są za Marią Karpluk (Karpluk 2001); zob. też np. WSJP, Brückner 1957, Klemensiewicz 1985, 29.

⁶ Wyrazy te poświadczone są w historycznych słownikach języka polskiego. Informacje o pierwszych rejestracjach tych leksemów w polskich tekstach dostępne są np. w WSJP.

⁷ Pozostałe odpowiedniki (łacińskie, staroczeskie, zachodnioeuropejskie i inne) są przytaczane za: WSJP, WSWO, SKŁP.

gr. ἄμβωνας, ἄμβων⁸), „anatema” (łac. *anathema*, gr. ἀνάθεμα), „antyfona” (łac. *antiphona*, gr. ἀντίφωνον), „apostoł” (łac. *apostolus*, gr. Ἀπόστολος), „cyborium” (łac. *cyborium*, z gr. κιβώριον), „diakon” (łac. *diaconus*, gr. διάκονος), „dogmat” (łac. *dogma*, z gr. δόγμα), „ewangelia” (łac. *ewangelium*, gr. Εὐαγγέλιο), „homilia” (łac. *homilia*, z gr. ὁμιλία), „ikonoklasta” (łac. śred. *iconoclastēs*, z gr. εἰκονοκλάστης), „kler” (łac. kośc. *clērus*, z gr. κληρος), „laik” (łac. *laicus*, gr. λαϊκός), „litania” (łac. kośc. *litanīa*, z gr. λιτανεία), „liturgia” (łac. kośc. *liturgia*, z gr. Λειτουργία), „prezbiterium” (niem. *Presbyterium*, z p.-łac. *presbyterium*, z gr. πρεσβύτερος), „psalterz” (łac. *psalterium*, gr. ψαλτήριον), „subdiakon” (łac. sub + łac. *diaconus*, z gr. ὑποδιάκονος), „synod” (łac. *synodus*, z gr. σύνοδος) i inne. Mimo iż greko-latynizmy uległy spolszczeniu, to niekiedy zachowały łacińskie przedrostki i przyrostki, na przykład *sub-* („subdiakon”), *-um* („cyborium”, „prezbiterium”); o takim pośrednictwie w zapożyczaniu świadczy też substytuowanie greckiej spółgłoski κ łacińskim c („cela”, „cyborium”), greckiego β łacińskim b („ambona”, „prezbiterium”) czy zamiana greckiej η (ety) na łacińską samogłoskę e („kler”, „psalterz”)⁹. Należy podkreślić, iż droga przenikania leksemów o greckim źródłosłowie do polszczyzny ma znaczny wpływ na kształt ich formy graficzno-fonetycznej. Dawna leksyka ogólnochrześcijańska nosi znamiona pośrednictwa łacińskiego, leksyka dotycząca *stricte* duchowości prawosławia najczęściej wykazuje pośrednictwo cerkiewnosłowiańskie (i wschodniosłowiańskie), choć współcześnie pojawiają się też formy zapożyczone w sposób bezpośredni (zob. np. Rygorowicz-Kuźma 2024, 769). W SPTP zarejestrowane są niekiedy terminy w wariantywnych fonetycznych wersjach (wskazujących na pośrednictwo łacińskie lub cerkiewnosłowiańskie), na przykład: „subdiakon”/„hipodiakon”/„ipodia-

⁸ Odpowiedniki greckie są przytaczane za SPTP.

⁹ Kościół rzymskokatolicki przejmował greczyzny w formach zgodnych z tzw. wymową erasmiańską, zbliżoną do wymowy greki starożytnej, różniącą się od wymowy nowogreckiej (Ostapczuk 2006, 8-9).

kon”, „anatema”/„anafema”, „anabion”/„anaław”, „martyrologium”/„martyrologion” i inne.

Podstawową grupę zapożyczeń przyswojonych z terminologii Kościoła rzymskokatolickiego stanowią leksemy o łacińskiej genezie, nie mające źródłosłowu w języku greckim. Również one mogły zostać zapożyczone do polszczyzny bezpośrednio lub poprzez pośrednictwo innych języków, na przykład wyrazy „kaplica” (< st.czes. *kaplicě* < łac. *cappella*), „dziekan” (< st.czes. *děkan* < łac. *decānus*), „pielgrzym” (< niem. *Pilgrim* < łac. śred. *pelegrinus*, z łac. *peregrīnus*), „proboszcz” (st.czes. *probošt* < z st.-w.-niem. *probost* < łac. śred. *propositus*, *praepositus*, z łac. *praepositus*¹⁰). Poniżej przytoczone zostały inne przykłady takich pożyczek, funkcjonujących w terminologii polskiego prawosławia: „ablucja” [łac. *ablūtīō*¹¹], „aklamacja” [łac. *acclāmātiō*], „ambit” [łac. *ambitus*], „alumn” [łac. *alumnus*], „aureola” [łac. kośc. *aureola* {*corōna*}], „celibat” [łac. *cēlibātus*], „celebra”, „celebracja” [łac. kośc. *celebratio*], „celebrans” [łac. kośc. *celebrans*], „credo” [łac. *credo*], „dekanat” [łac. kośc. *decanus*], „dekret” [łac. *decretum*], „dyspensa” [łac. śred. *dispensa*, łac. *dispensātiō*], „ekscelencja” [łac. *excellētia*], „ekskomunika” [łac. *excommūnicātiō*], „eminencja” [łac. *ēminentīā*], „esencja” [łac. *essētia*], „infamia” [łac. *infāmia*], „ingres” [łac. *ingressum*], „intercesja” [z łac. *intercedere*], „jurysdykcja” [łac. *iūrisdictiō*], „kantor” [łac. *cantor*], „kanonista” [łac. śred. *canonista*], „kanonizacja” [ang. *canonization*, fr. *canonisation*, wł. *canonizzazione*, z łac. *canonizatio*], „kapelan” [łac. kośc. *capellānus*], „kleryk” [łac. *clēricus*], „komunia” [łac. *communio*], „koncelebra” [łac. kośc. *concelebro*, łac. *com-* + łac. *celebrare*], „koncelebrans” [łac. *com-* + łac. *celebrans*], „konsystorz” [p.-łac. *consistorium* {miejsce zebrań, rada (cesarska)} p.-łac. *consistorium*], „lapsi” [łac. *lapsio*], „lekcja” [łac. *lēctiō*], „lektor” [łac. *lēctor*], „lekcjonarz” [łac. śred. *lectionarius*], „nimb” [fr. *nimbe*, wł. *nimbo*, z łac. *nimbus*],

¹⁰ Drogi zapożyczania tych terminów są przytoczone za WSJP. Por. też np. Brückner 1957, Karpluk 2001.

¹¹ Odpowiedniki łacińskie przytaczane są za: SKŁP, WSJP i WSWO.

„nowicjusz” [łac. *novīcius*], „ołtarz” [st.czes. *oltář*, st.-w.-niem. *altāri*, z p.-łac. *altāre*], „ordynariusz” [z łac. *ordinarius*], „pasja” [łac. kośc. *passiō*], „pastorał” [łac. kośc. {*baculum*} *pastōrāle*], „patena” [łac. *pa-tena*], „patron” [ang. *patron*, fr. *patron*, niem. *Patron*, z łac. *patrōnus*], „pielgrzym” [niem. *Pilgrim*, z łac. śred. *pelegrinus*], „plebania” [łac. kośc. *plebanus*], „prefacja” [łac. *praefatio*], „procesja” [fr. *procession*, niem. *Prozession*, p.-łac. *processio*], „profanacja” [łac. *profanatio*], „pulpit” [łac. *pulpitum*], „refektarz” [p.-łac. kośc. *refectōrium*, z łac. *refector*], „rekolekcje” [łac. śred. *recollectio*], „relikwia” [łac. *rēliquiae*], „sakrament” [łac. *sācrāmentum*], „seminarium” [ang. *seminar*, fr. *séminaire*, niem. *Seminare*, z łac. *sēminārium*], „suspensa” [fr. *suspense*, z łac. *suspēnsa*], „utensylia” [łac. *utensilia*], „wigilia” [łac. kośc. *vigilia*], „wikariat” [łac. *vicariatus*], „wikariusz” [łac. *vicarius*], „zakrystia” [śr.-w.-niem. *sacristie*, z n.-łac. *sacristia*], „zakrystianv [śr.-w.-niem. *sigris(t)e*] {niem. *Sigrist*, *Sakristan*}, z n.-łac. *sacrista*, *sacristanus*] i inne.

Latynizmy używane w Kościele rzymskokatolickim są przyswajane do terminologii prawosławnej przede wszystkim w przypadku, gdy nazywane nimi desygnaty lub pojęcia są tożsame bądź bardzo zbliżone semantycznie w obu Kościołach. Najliczniejszą grupę stanowią terminy dotyczące szeroko rozumianej administracji cerkiewnej. Można wśród nich wyróżnić nazwy jednostek strukturalnych Cerkwi, takich jak „jurysdykcja”, „dekanat”, „ordynariat”, „seminarium”, nazwy stanowisk, godności i funkcji osób duchownych i świeckich, na przykład „dziekan”, „lektor”, „kantor”, „kapelan”, „nowicjusz”, „wikariusz”, „zakrystian”, „ordynariusz”, „celebrans”, „koncelebrans” oraz określenia związane z cerkiewną etykietą: „eminencja”, „ekscelencja”. Dość licznie reprezentowane są terminy odnoszące się do jednej dziedzin teologii, jaką jest prawo kanoniczne, na przykład „celibat”, „dekret”, „dyspensa”, „depozycja”, „ekskomunika”, „infamia”, „kanonista”, „kanonizacja”, „konwersja”, „konwertyta”, „suspensa”. Część zapożyczeń łacińskich dotyczy architektury sakralnej i ikonografii, na przykład „kaplica”, „plebania”, „zakrystia”, „ołtarz”, „refektarz”, „ambit”, „cyborium”, „aureola”, „nimb”,

„prezbiterium”, niektóre są związane z życiem liturgicznym, na przykład „ablucja”, „intercesja”, „prefacja”, „proklamacja”, „aklamacja”, „lekcjonarz”, „credo”, „pasja”, „procesja” i inne.

Przyczyny zapożyczania łacińskiej leksyki religijnej są różne. Najczęściej wprowadzanie do polskiej terminologii prawosławnej nowej jednostki leksykalnej jest spowodowane brakiem odpowiedniego i ustabilizowanego określenia w funkcjonującej już nomenklaturze, opartej w dużym stopniu na cerkiewnosłowianizmach. Wszelkie luki w terminologii cerkiewnosłowiańskiej determinują poszukiwania wzorców w języku greckim, łacińskim lub tworzenie autorskiego terminu w języku polskim (Ławreszuk 2022, 17). W związku z tym, iż Kościół żyje w zmieniających się realiach społeczno-politycznych i kulturowych, w naturalny sposób nieustannie ustosunkowuje się do pojawiających się nowych zjawisk współczesności (zob. Ławreszuk 2022, 16-17). Rezultatem przystosowania do administracyjnych potrzeb państwa polskiego w XX wieku jest na przykład pojawienie się nowych obszarów posług prawosławnego duszpasterstwa (Zob. „Ustawa z dnia...” 1991) i wprowadzenie nowych nominacji typu „ordynariat”, „ordynariusz”, „kapelan”, „dziekan”. Braki w tradycyjnej dla prawosławia terminologii cerkiewnosłowiańskiej czy greckiej wypełniane są formacjami polskimi i latynizmami zaczerpniętymi z nomenklatury Kościoła rzymskokatolickiego. Pożycзки łacińskie wprowadzone do terminologii prawosławnej są używane synonimicznie z nazwami bazującymi na morfemach rodzimych, na przykład „koncelebrans” – „współsprawujący”¹², „kapelan” – „duszpasterz”¹³, zastępują nazwy wieloczłonowe, na przykład „depozycja” – „pozbawienie kapłaństwa”, „ingres” – „obrzęd wprowadzenia na katedrę” czy wieloznaczne, na przykład „lekcjonarz” – „apostół”¹⁴.

¹² Termin „współsprawujący” jest kalką strukturalną łac. *concelebrans*.

¹³ Termin „duszpasterz” jest prawdopodobnie kalką niem. *Seelenhirt* o tym samym znaczeniu (WSJP).

¹⁴ Termin „apostół” posiada 3 znaczenia: „osoba”, „księga liturgiczna”, „fragment z księgi liturgicznej” (zob. SPTP, 97-99).

W nielicznych przypadkach latynizm stanowi jedyną nazwę desygna-tu czy pojęcia dotyczącego duchowości prawosławia, zarejestrowaną w SPTP, np. „suspensa” „eminencja”, „ekscelencja”, „procesja”, „patron” czy wspomniane wyżej terminy „lektor” i „relikwie”.

Inną przyczyną pożyczek łacińskich jest trudność w adaptacji niektórych terminów cerkiewnosłowiańskich do systemu leksykalnego czy gramatycznego języka polskiego. Przykładem może posłużyć zapożyczony z języka cerkiewnosłowiańskiego (poprzez pośrednictwo wschodniosłowiańskie) termin „cztiec” [cs. чтец „czytający”] zastąpiony łacińską pożyczką „lektor”. „Cztiec” jest zapożyczeniem dość problematycznym w polszczyźnie ze względu na jego formę graficzno-fonetyczną ze zbitką miękkich spółgłosek [čʹtʹ]¹⁵ i trudności w tworzeniu form fleksyjnych (np. Gen. sg. cztea? czćca? cztieca?). Dodatkowo termin ten może nasycać błędną asocjację z wyrazami typu „czcić” i „czciciel”. Innym przykładem jest leksem „moszczy” [cs. Ммощи], występujący w formie rzeczownika *pluralia tantum* i oznaczający „szczątki osoby świętej” zastąpiony łacińskim terminem „relikwie”. Ze względu na interferencję z funkcjonującym od wieków w języku polskim wyrazem „moszcz”¹⁶ w znaczeniu „surowy sok wytłaczany z owoców” nie jest raczej możliwe ustabilizowanie się nazwy „moszczy” w funkcji terminu religijnego. Użycie tych cerkiewnosłowianizmów jest coraz rzadsze w tekstach pisanych¹⁷ i ograniczane lokalnie do języka mówionego. Zarówno leksem „moszczy”, jak i „cztiec” nie otrzymują rejestracji w SPTP, choć znaj-

¹⁵ W wyrazach rodzimych miękkie [tʹ] jeszcze w okresie staropolskim przeszło w ć (Klemensiewicz 1985, 104-105).

¹⁶ Interesujący jest fakt, iż leksem „moszcz” jest wywodzony również z łaciny, zob. czes. *most*, śr.-w.-niem. *most*, z łac. *mustum* (WSJP).

¹⁷ Leksemy „cztiec” i „moszczy” spotykane są jeszcze sporadycznie w tekstach publicystycznych, np. w „Przeglądzie Prawosławnym”: „batuszka modli się przy moszczach [...]” (Radziukiewicz 2024, 12); „Cztiec [...] wskutek uderzenia w głowę doznał wstrząśnienia mózgu” (Matreńczyk 2024, 47).

dują poświadczenie w wydanych wcześniej leksykonach dotyczących duchowości prawosławia¹⁸.

Obecność niektórych terminów łacińskiej proveniencji w nomenklaturze prawosławia polskiego jest wynikiem ich powszechnego językowego użycia, nie tylko w terminologii Kościoła katolickiego, ale i ogólnej polszczyźnie, np. „ołtarz”, „utensylia”, „aureola”, „wigilia”, „pielgrzymka”. Spolonizowane latynizmy mogą tworzyć pary synonimiczne z cerkiewnosłowianizmami, np. „zakrystian”/„ponomar”, „pastorał”/„żezł”, „rekolekcje”/„gowienie”, „aklamacja”/„wozgłas”, „sutanna”/„podriasnik”, „wigilia”/„kanun” bądź greczyzmami, np. „refektarz”/„trapezaria”, „sakrament”/„misterium”, „kontemplacja”/„theoria”, „patena”/„diskos”, „ekskomunika”/„anatema”. Analiza zarejestrowanych w SPTP swoistych dubletów znaczeniowych wskazuje jednak, że rzadko występują one jako synonimy pełne. Częściej są jednostkami leksykalnymi używanymi w różnych rejestrach stylistycznych, np. „diskos” – „patena” (ofic.)¹⁹, „rekolekcje” – „gowienie” (pot.)²⁰ bądź różnią się kwalifikatorem frekwencyjnym lub chronologicznym, np. „stasida” – „stalla” (rzad.)²¹, „ponomar” – „zakrystian” (rzad.), „darochranitielnica” – „cyborium” (daw.)²². W SPTP został zastosowany niestandardowy kwalifikator: „proponowany” (prop.), którym opatrzone są terminy

¹⁸ Zob. np. LPS: „cztiec” (LPS, 19); „moszczi” (LPS, 54); LTP: „cztiec” – brak poświadczenia, „moszczi” (LTP, 153).

¹⁹ Kwalifikator „oficjalny” (ofic.) wyróżnia terminy „używane w sformalizowanym kontakcie, odbiegające nacechowaniem stylistycznym od przejrzystej neutralności. W słowniku charakteryzuje on terminy obecne w tekstach prawnych, jak również podniosłe określenia liturgiczne” (Czarnecka 2022, 47).

²⁰ Terminy opatrzone kwalifikatorem „potoczny” (pot.) używane są „tylko w nieoficjalnych, codziennych relacjach, w sytuacjach w oczywisty sposób nieformalnych” (Czarnecka 2022, 47).

²¹ Kwalifikator „rzadki” (rzad.) wskazuje na „sporadyczne pojawianie się wyrazu [...] w ekskerpowanych źródłach” (Czarnecka 2022, 46).

²² Kwalifikator „dawny” (daw.) „dotyczy jednostek nieobecnych już w żywym, współczesnym języku pisanym lub mówionym, a zatem tych, które wyszły z użycia, znajdując jednak swe potwierdzenie w starszych źródłach” (Czarnecka 2022, 45).

potrzebne, funkcjonujące dotąd np. jako indywidualnie użyte kalki czy spolszczenia, a które mogą zastąpić używane wcześniej jednostki leksykalne oceniane jako nietrafne (nieprecyzyjne, nieodpowiednie kontekstowo itp.) (Czarnecka 2022, 46). Przegląd haseł wyróżnionych tym kwalifikatorem pozwala na wniosek, iż zaadaptowane zapożyczenia łacińskie nie zawsze są wystarczająco precyzyjne, aby odwzorować realia i pojęcia prawosławia. W przypadku niektórych z nich autorzy słownika proponują używanie terminów opartych na grece lub języku cerkiewnosłowiańskim, np. „sakrament” – prop. „misterium”, „zakrystia” – prop. „diakonikon”, „refektarz” – prop. „trapezaria”, „pastorał” – prop. „żezł”.

Pomimo zapożyczenia do polskiego słownictwa prawosławnego wielu leksemów używanych w Kościele katolickim, można zauważyć również tendencję do zachowania pewnej odrębności terminologicznej. W słowniku SPTP niektóre hasła opatrzone są uwagami poprawnościowymi, przestrzegającymi przed użyciem niewłaściwych terminów. Przykładem może służyć hasło „liturgia” z uwagą: „nie należy używać jako synonimu terminu «msza»”²³, czy hasło „prysłużnik” z uwagą: „nie należy używać jako synonimów terminów «akolita» i «ministrant»”. Podobne noty wskazują na synonimiczną nieadekwatność wielu par terminów reprezentujących realia chrześcijaństwa zachodniego i wschodniego, na przykład „alba” i „sticharion”, „brewiarz” i „modlitewnik”, „beatyfikacja” i „kanonizacja”, „kompleta” i „powieczерze”, „konsekracja” i „oświecenie”, „korporał” i „iliton”, „nieszpory” i „wieczernia”, „opat” i „igumenv”, „nokturn” i „nabożeństwo o północy”, „palusz” i „omoforion”, „rezurekcja” i „jutrznia”, „responsorium” i „przyśpiew”, „stuła” i „epitrachilion”, „tabernakulum” i „darochranitielnica”. Terminy te nie oznaczają pojęć tożsamyh i nie powinny być wykorzystywane zamiennie w tekstach

²³ Tę uwagę poprawnościową należałoby uwzględnić w artykułach hasłowych wyrazu „msza” w SJP PWN i WSWO, zob. np. „msza” – „w Kościele katolickim i prawosławnym: nabożeństwo będące przypomnieniem Ostatniej Wieczerzy i symbolicznym urzeczywistnieniem ofiary Chrystusa na krzyżu” (SJP PWN).

specjalistycznych, religijnych, ale można traktować je jako swoiste odpowiedniki funkcjonalne, wskazujące na pewne relacje pojęć odnoszących się do kultury bratniego kościoła chrześcijańskiego.

Chrześcijaństwo wschodnie i zachodnie, mimo wspólnych korzeni, nierzadko różni się w interpretacji zagadnień dotyczących życia liturgicznego, kanonicznego czy administracji kościelnej. Funkcjonowanie w obu systemach terminologicznych takich samych jednostek leksykalnych może prowadzić więc niekiedy do trudności w prawidłowym zrozumieniu danych pojęć. Takie swoiste homonimy terminologiczne mogą różnić się zarówno elementem znaczeniowym, jak i całym znaczeniem, zob.: np. „liturgia” – „w chrześcijaństwie: ogół obrzędów i ceremonii kościelnych” (SJP PWN), „główne nabożeństwo Cerkwi prawosławnej, centralnym momentem którego jest Eucharystia (odpowiednik katolickiej mszy)” (LTP); „konsystorz” – „rel. zebranie kardynałów pod przewodnictwem papieża” (WSJP), „daw. urząd diecezjalny kierowany przez biskupa, powołany do rozstrzygania spraw sądowych oraz administracyjnych” (SPTP, 247); „papież” – „najwyższy zwierzchnik Kościoła rzymskokatolickiego i katolickich Kościołów wschodnich” (WSJP); „tytuł biskupa Rzymu, prawosławnego patriarchy Aleksandrii i koptyjskiego patriarchy Aleksandrii” (SPTP, 338).

Przenikanie do kultury prawosławia wpływów dominującego w Polsce chrześcijaństwa zachodniego jest zjawiskiem naturalnym i bezspornym. Leksyka religijna to obszar, w którym ta interferencja jest wyraźnie widoczna. Terminy pochodzące z nomenklatury Kościoła rzymskokatolickiego stopniowo stają się integralną częścią polskiego prawosławnego leksykonu, który wciąż jeszcze się kształtuje. Przyswajanie latynizmów nie jest jednak procesem bezproblemowym, na co wskazują powyższe badania. Mimo kulturowej odrębności systemów terminologicznych obu Kościołów, obopólne wpływy pozwalają na wzajemne wzbogacanie i uzupełnianie tych systemów, świadcząc jednocześnie o otwartości i dialogu.

Bibliografia

- Bańko, Mirosław, i Diana Svobodová, Joanna Rączaszek-Leonardi, Marcin Tatjewski. 2016. *Nie całkiem obce. Zapożyczenia wyrazowe w języku polskim i czeskim*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Breza, Edward. 2003. „Nazwiska polskie od hagianimów cerkiewnych.” W *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich*. Red. Zofia Abramowicz, 613-619. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Brückner, Aleksander. 1957. *Dzieje kultury polskiej*. Tom I: *Od czasów przedhistorycznych do r. 1506*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Czarnecka, Katarzyna. 2022. „Struktura Słownika polskiej terminologii prawosławnej.” W *Słownik polskiej terminologii prawosławnej*. Red. Wiesław Przyczyna i Katarzyna Czarnecka, Marek Ławreszuk, 37-62. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Karpluk, Maria. 2001. *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Klemensiewicz, Zenon. 1985. *Historia języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- LPS: Smykowska, Elżbieta. 2008. *Liturgia prawosławna. Mały słownik*. Warszawa: Verbinum. Wydawnictwo Księży Werbistów.
- LTP: Fediukina, Helena. 2014. *Leksykon terminologii prawosławnej rosyjsko-polski*. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.
- Ławreszuk, Marek. 2015. „Wpływ lokalnych tradycji na kalendarz liturgiczny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.” *Elpis* 17: 121-126.
- Ławreszuk, Marek. 2022. „Problemy współczesnej polskiej terminologii prawosławnej wynikające z jej relacji z terminologią cerkiewno-słowiańską.” *Elpis* 24: 15-19.
- Makal, Grzegorz, i Włodzimierz Misijuk. 2021. „Zarys problematyki obcojęzycznych odpowiedników wyrazów hasłowych Słownika polskiej terminologii prawosławnej.” *Elpis* 23: 141-145.

- Makarski, Władysław. 2014. „Z metodologii badań toponomastycznych. W poszukiwaniu staroruskich nazw miejscowości na terenie dzisiejszej Zamojszczyzny.” *Roczniki Humanistyczne* 62 (6): 85-100.
- Matreńczyk, Ałła. 2024. „Cierpi Ukraina.” *Przegląd Prawosławny* 1 (463): 47-48.
- Mironowicz, Antoni. 2003. „Kultura prawosławna w dawnej Rzeczypospolitej.” *Elpis* 5: 201-235.
- Mironowicz, Antoni. 2017. „Cerkiew prawosławna w I Rzeczypospolitej.” W *Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej*. Red. Jacek Krochmal, 321-354. Warszawa: Archiwum Główne Akt Dawnych/Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.
- Moszyński, Leszek. 2006. *Wstęp do filologii słowiańskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ostapczuk, Jerzy. 2006. *Język grecki Nowego Testamentu*. Cz. 1. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Radziukiewicz, Anna. 2024. „Monaster we mgle.” *Przegląd Prawosławny* 10 (472): 10-13.
- Rygorowicz-Kuźma, Anna. 2024. „O zapożyczeniach greckich w polskiej terminologii prawosławnej.” *Rocznik Teologiczny* 66 (4): 759-773.
- SJP PWN: Bralczyk, Jerzy, red. 2005. *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. Aktualizacja wersji on-line (modyfikacje i nowe hasła): Lidia Drabik. Dostęp 2025.02.20. <https://sjp.pwn.pl/>.
- SKŁP: Jougan, Alojzy. 1948. *Słownik kościelny łacińsko-polski*. Przemyśl: Michalineum.
- SPTP: Przyczyna, Wiesław, i Katarzyna Czarnecka, Marek Ławreszuk, red. 2022. *Słownik polskiej terminologii prawosławnej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- „Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.” 1991. *Dziennik Ustaw* Nr 66 poz. 287.

- Uścińowicz, Jerzy. 2024. „Gotyk prawosławia – fenomen idei architektury pogranicza Wschodu i Zachodu.” *Latopisy Akademii Supraskiej* 15: 69-83.
- Walczak, Bogdan. 2012. „Kontakty polszczyzny z językami niesłowiańskimi.” W *Współczesny język polski*. Red. Jerzy Bartmiński, 527-540. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Walczak, Bogdan. 2018. „Nazwy własne a granice językowe.” W *Onomastyka – neohumanistyka – nauki społeczne*. Red. Urszula Bijak, i Halszka Górny, Małgorzata Magda-Czekaj, 521-560. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. Dostęp 2025.03.03. <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/133976/edition/105821>.
- Wojan, Katarzyna. 2010. *Przypadkowe i nieprzypadkowe wędrówki leksemów*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- WSJP: Żmigrodzki, Piotr, red. 2007–. *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. Dostęp 2025.02.14. <https://wsjp.pl/>.
- WSWO: Bańko, Mirosław, red. 2010. *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXVII

Zeszyt 2

ROCZNIK TEOLOGICZNY

[E-WYDANIE]

WARSZAWA 2025

REDAGUJE KOLEGIUM

prof. dr hab. Jakub Sławik – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ucz. – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ucz.

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ucz. – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska
Korekta tekstów angielskich – Karen Wasilewska
Skład komputerowy – Jerzy Sojka

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission
and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

eISSN: 2956-5685

Wydano nakładem
Wydawnictwa Naukowego ChAT
ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55
Objętość ark. wyd.: 9,8. Nakład: 100 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

НАДЕЖДА МОРОЗОВА, <i>Неизвестное стихотворное сочинение о Малочаусовском старообрядческом соборе 1898 г.</i>	179
ANDRZEJ KUŹMA, <i>Zagadnienie nadawania autokefalii w procesie przygotowawczym do Wielkiego i Świętego Soboru Kościoła Prawosławnego</i>	207
ANATOLIY GRIGORIEVICH KOSICHENKO, <i>Orthodox understanding of the essence of man</i>	229
SŁAWOMIR PAWŁOWSKI, <i>Nowe Kościoły Charyzmatyczne – charakterystyka i aspekty ekumeniczne</i>	245
ANDRZEJ MIGDA, <i>Popularność vs świętość. Przemiany rytuału pentekostalnego w kontekście zmiany kodów kulturowych i treści pieśni religijnych</i>	281
DOMINIKA KOCHAN, <i>ICT w edukacji religijnej</i>	307
DOROTEUSZ SAWICKI, <i>Język jako narzędzie budowania wspólnoty. Biblijne podstawy i uchodźcze wyzwania – z doświadczenia Prawosławnego Metropolitalnego Ośrodka Miłosierdzia ELEOS</i>	327
ANNA RYGOROWICZ-KUŹMA, <i>Zapożyczenia z terminologii Kościoła rzymskokatolickiego w leksyce polskiego prawosławia. Latynizmy</i>	383
Wykaz autorów	398

Contents

ARTICLES

NADEŽDA MOROZOVA, <i>An Unknown Poem about the Malochausovsky Old Believers' Church Assembly of 1898</i>	179
ANDRZEJ KUŹMA, <i>The issue of granting autocephaly in the preparatory process for the Holy and Great Council of the Orthodox Church</i>	207
ANATOLIY GRIGORIEVICH KOSICHENKO, <i>Orthodox understanding of the essence of man</i>	229
SŁAWOMIR PAWŁOWSKI, <i>New Charismatic Churches – characteristics and ecumenical perspectives</i>	245
ANDRZEJ MIGDA, <i>Popularity vs sanctity. The transformation of Pentecostal ritual in the context of changing cultural codes and the content of religious songs</i>	281
DOMINIKA KOCHAN, <i>ICT in religious education</i>	307
DOROTEUSZ SAWICKI, <i>Language as a tool for building community. Biblical foundations and refugee challenges – from the experience of the Orthodox Metropolitan Center of Mercy ELEOS</i>	327
ANNA RYGOROWICZ-KUŹMA, <i>Borrowings from the terminology of the Roman Catholic Church in the lexis of Polish Orthodoxy. Latinisms</i>	383
List of authors	398

Wykaz autorów

Nadežda Morozova, nadja.moroz@gmail.com, Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva / Lithuania.

Andrzej Kuźma, a.kuzma@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa.

Anatoliy Grigorievich Kosichenko, anatkosichenko@mail.ru, Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies The Republic of Kazakhstan, 050010, Almaty city, str. Shevchenko 28.

Sławomir Pawłowski, slawomir.pawlowski@kul.pl, Sekcja Ekumenizmu, Instytut Nauk Teologicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin.

Andrzej Migda, andrzej.migda@ug.edu.pl, Instytut Antropologii Uniwersytetu Gdańskiego, ul. Jana Bażyńskiego 8, 80-309 Gdańsk.

Dominika Kochan, dkochan@student.chat.edu.pl, ul. Brzeska 15, 08-110 Siedlce.

Doroteusz Sawicki, d.sawicki@chat.edu.pl., Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa.

Anna Rygorowicz-Kuźma, anna.rygorowicz-kuzma@uwb.edu.pl, Katedra Językoznawstwa Sławistycznego, Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku, Plac Niezależnego Zrzeszenia Studentów 1, 15-420 Białystok.